

ДО ПРОБЛЕМ ЗАПОВІДНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Проаналізовано структуру заповідного природокористування за категоріями ПЗФ Тернопільської області, оцінено функціональну структурованість заповідних мереж адміністративних одиниць, а водночас і поєднання певних форм господарської діяльності, обґрунтовані пропозиції щодо доцільності змін функціональної і просторової структур заповідання адміністративних районів і м. Тернополя.

Ключові слова: заповідне природокористування, функціональна і просторова структури ПЗФ, форми господарської діяльності, перспективні зміни структур, заповідна мережа.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Заповідне землекористування є доволі поширеним видом використання земельних угідь у розвинутих країнах. Європейський стандарт заповідності території (15%) створює необхідні умови для збереження ландшафтного і біотичного різноманіть. З 1995 року успішно реалізується країнами Євросоюзу Всеєвропейська стратегія збереження ландшафтного і біотичного різноманіть, яка направлена на посилення ролі заповідних територій, екомереж у структурі землекористування. Як альтернатива традиційним видам природокористування, заповідне природокористування сприятиме зростанню частки екобезпечних видів використання природних ресурсів, їх ролі у збалансованому розвитку території. Заповідність Тернопільської області складає всього 8,86%, що створює об'єктивні передумови для перспективного розвитку заповідного землекористування. За умов реалізації програми формування регіональної екомережі такі тенденції є бажаними і необхідними.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Надзвичайно велика кількість наукових праць присвячена проблемам природо- і землекористування Поділля і Тернопільської області за останні роки, серед яких публікації з:

- оптимізації структури землекористування Поділля Л.П. Царика (2009),
- оцінки ступеня перетвореності земельних угідь М.В. Питуляка, М.Р. Питуляк (2011),
- оцінки структури природокористування східної частини Опілля З.В. Герасимів (2009),
- комплексного аналізу земельного фонду Хмельницької області І.П. Касіяника (2010),
- економічної оцінки природоресурсного потенціалу Поділля І.Ю. Чеболди (2011).

У розглянутих публікаціях висвітлено широке коло проблем природо- і землекористування, однак питання заповідного природокористування представлені у небагатьох працях Л.П. Царика (2010, 2011), в яких висвітлено роль цього нового напрямку, його ос-

новні завдання за умов розбудови регіональних екомереж.

Формування цілей статті. Метою даного дослідження було розкриття багатоглибини і альтернативності категорії "заповідне природокористування", оцінка його значимості і ролі в системі природокористування області, висвітлення основних завдань, перспектив розвитку.

Виклад основного матеріалу. Заповідне природокористування є відносно новим видом використання земельних ресурсів, природоохоронна направленість якого дає можливість розглядати його в якості альтернативи традиційним видам. Якщо у 1960 році в області не було жодного заповідного об'єкту, то станом на 1.01.2012 року заповідними вважаються землі на площі 134890,4968 га (8,86%). Розбудова перспективних екомереж передбачає довести частку території під альтернативними видами природокористування до 29%. Це означає, що в межах зазначених територій запроваджуватиметься ошадливий режим землекористування. Режим землекористування є різним для десяти заповідних категорій представлених в межах області, однак таке зростання частки земель під заповідними об'єктами націлює на проведення аналізу і оцінки їх функціональної ролі у системі природокористування області в умовах створення регіональної природоохоронної системи – екомережі.

Так, на території природного заповідника (ПЗ) "Медобори" обмежуються будь-які форми господарської діяльності, що суперечать цільовому призначенню ПЗ і порушують природний розвиток процесів та явищ і запроваджуються режими повної або регульованої заповідності – обмеженого науково-обґрунтованого втручання людини у природні процеси, крім компенсуючої людської діяльності. Вона передбачає виконання певних природоохоронних, біотехнічних і науково-технічних заходів для запобігання негативних змін в екосистемах [2,6]. До таких заходів належать: виконання відновлю-

вальних робіт, протипожежних і санітарних заходів, збір колекційних матеріалів, реакліматизація, регулювання чисельності певних видів, оптимізація гідрологічного режиму території тощо. В околицях заповідника закладені дві екостежки, які використовуються у навчальних, еколого-виховних і просвітницьких цілях. Створення навколо заповідної території захисної буферної зони сприяє регуляції природокористування на суміжних з заповідником територіях.

Національний природний парк (НПП) є багатофункціональною природоохоронно-рекреаційною установою, в межах території якого дозволені ті форми господарської діяльності, які не пошкоджують і не руйнують природне середовище. В межах області новоствореними у 2009-2010 роках є НПП "Дністровський каньйон" і "Кременецькі гори" загальною площею понад 17 тис.га. З виокремлених чотирьох функціональних зон, заповідна зона парків призначена для збереження природних комплексів, генофонду території. Призначення зони регульованої рекреації є проведення рекреаційної діяльності, науково-освітньої роботи, екологічного виховання і просвітництва відвідувачів. Зона стаціонарної рекреації орієнтована на короткотривалий відпочинок, розміщення об'єктів рекреаційної інфраструктури з відповідним розширенням функцій господарської діяльності. Господарська зона НПП орієнтована на ведення всіх видів природокористування, які не приводять до погіршення стану довкілля та зниження рекреаційної цінності території парку. В її межах можуть знаходитись окремі населені пункти [2].

Регіональні ландшафтні парки (РЛП) є природоохоронно-рекреаційними установами місцевого значення. Стосовно запровадження певних форм природокористування РЛП за своїми функціональними особливостями є подібними з НПП. В межах території області функціонує три регіональні ландшафтні парки: "Дністровський каньйон", "Зарваницький" і "Загребелля" загальною площею близько 43 тис. га та проведено наукове обґрунтування створення ще дев'яти нових РЛП: Малополянського, Почаївського, Залізцівсько-Вертелківського, Верхньогоринського, Збаразький Товтри, Бережанське Опілля, Княжий ліс, Середньосеретського, Подільське Надзбруччя [5].

На територіях заказників, заповідних урочищ, пам'яток природи, яких в області нараховується понад п'ятисот одиниць, обмежується або забороняється господарська діяльність, що

порушує природні процеси і здатна негативно впливати на стан збереження окремих природних об'єктів. Загальна площа вказаних заповідних об'єктів складає понад 62 тис. га.

У заповідних об'єктах створених людиною (ботанічних садах, дендрологічних і зоологічних парках, парках-пам'ятках садово-паркового мистецтва), проводиться наукова, просвітницька, екскурсійно-туристська, адміністративно-господарська види діяльності, що спрямовані на збереження і відтворення у штучно створених умовах та ефективного господарського використання рідкісних і типових видів місцевої і світової флори і фауни.

Таким чином, у сферу заповідного природокористування входять різноманітні за формами види господарської діяльності, спільною ознакою яких є невиснажливність по відношенню до природних комплексів, що проявляється у запровадженні особливих режимів на цих територіях. Набір видів природокористування, встановлення правових режимів залежить від категорій заповідання і особливостей природних комплексів, що взяті під охорону.

В межах області найбільша частка заповідних земель знаходиться під заказниками, традиційними і найпоширенішими формами заповідання (45,5%), національними природними і регіональними ландшафтними парками, які є новими багатоцільовими рекреаційно-заповідними об'єктами (45,05%) і природним заповідником – найефективнішою формою збереження і відновлення природних комплексів (7,8%). Таким чином під чотирма базовими категоріями заповідання в області знаходиться 98,35% заповідних територій, що свідчить про відносно диференційовану і доволі збалансовану структуру територій та об'єктів ПЗФ (рис.1). 1,65% заповідних територій зайнято під заповідними об'єктами решти шести категорій, що свідчить про їх відносну "другорядність" у просторовій структурі ПЗФ Тернопільської області.

Пересічнообласний показник заповідності істотно відрізняється за адміністративними районами. Так, частка заповідних територій Заліщицького району складає 26,83% і водночас заповідність Тернопільського району – 1,21%. Шість адміністративних районів області і м. Тернопіль мають показник заповідності на рівні розвинутих європейських країн, вище 11,66%. Десять адміністративних районів мають під заповідним природокористуванням менше 5,85% території, тобто на 3% нижче пересічнообласного показника. Найнижчі показ-

ники заповідності території представлені окрім Тернопільського ще у Козівському, Підгаєцькому, Терехівському, Лановецькому і Зборівському адмінрайонах (табл. 1).

В залежності від кількості категорій заповідання в межах адміністративних районів можна говорити про функціональну структурованість заповідних мереж адміністративних одиниць, а також і про особливості поєднання певних видів заповідного природокористування.

У дев'яти адміністративних районах області функціональна структура ПЗФ представлена 5-7 заповідними категоріями, у решти восьми

адмінрайонів і м. Тернополя функціональну структуру природозаповідання репрезентують від 2-х до 4-х категорій заповідання. Тільки у чотирьох адміністративних районах: Гусятинському, Борщівському, Заліщицькому і Кременецькому функціональна структурованість заповідної мережі є відносно належною. У решти адміністративних одиниць функціональна структурованість заповідних об'єктів є невисокою, а в межах Зборівського, Підгаєцького і Чортківського районів функціональну структуру представляють всього дві заповідні категорії, а відтак вона є незадовільною.

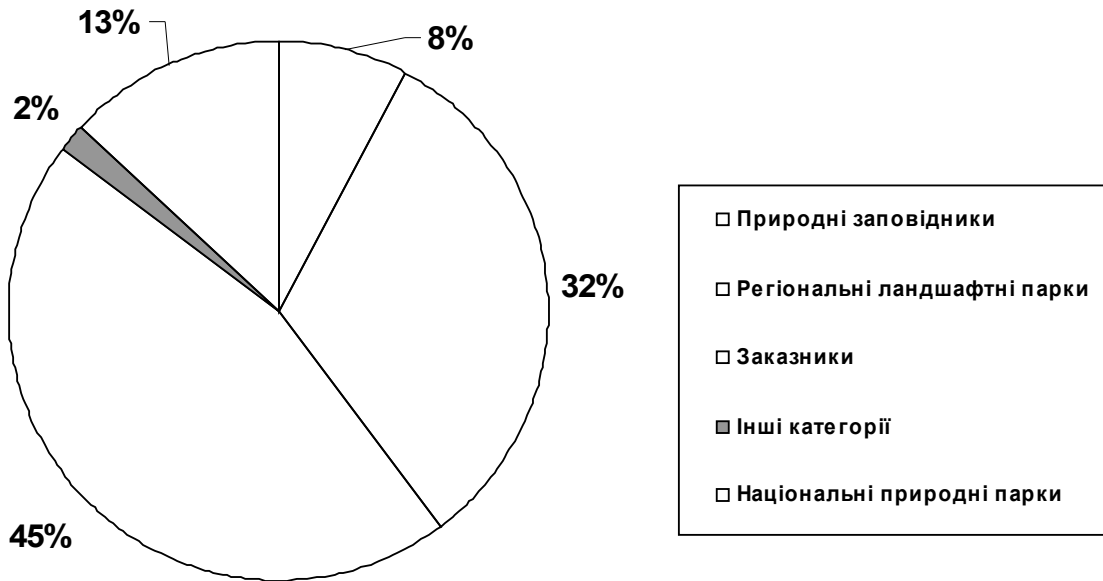

Рис. 1. Частка заповідних земель у структурі територій та об'єктів ПЗФ Тернопільської області.

Перспектива створення регіональної екомережі у складі ключових, сполучних і буферних територій, а також територій природного розвитку сприятиме включенню різноманітних земельних угідь і запровадженню в їх межах диференційованих природоохоронних режимів від природоохоронного в межах ключових і сполучних територій національного і регіонального значення до природокомпенсаційного в межах сполучних, буферних та відновлювальних територій місцевого значення.

Зокрема, в межах ключових територій, їх біоцентрів заповідний режим носитиме найсуворіший характер, оскільки в їх основі знаходяться частини природних заповідників, заповідні зони національних природних парків, які мають статус об'єктів загальнодержавного значення. На територіях заказників, заповідних урочищ, заповідних зон регіональних ландшафтних парків, в межах яких формуватимуться ключові території регіонального та місцевого значення заповідний режим буде менш суво-

рим. В межах сполучних територій національного міжрегіонального і місцевого рівнів режим заповідання буде диференційованим. Найсуворішим він буде на контактні ключових і сполучних територій та в межах ареалів зосередження рідкісних, червонокнижних і реліктових видів рослин і тварин, рослинних угруповань віднесених до Зеленої книги України.

Оскільки буферні зони виконують функцію захисту ключових і сполучних територій від антропогенного впливу, а їх ландшафти є перехідними, режим заповідності тут носитиме природокомпенсаційний характер. При проектуванні конкретних локальних та регіональних екомереж критерії виділення буферних територій визначаються особливостями ключових та сполучних територій, для захисту яких і створюється перша. Ширина буферних територій визначається залежно від напрямку та ступеня впливу навколишніх сільськогосподарських угідь або промислових об'єктів на ключові та

сполучні території екомережі, а також впливу останніх на сільськогосподарські угіддя[6].

Відновлювальні території (зони потенційної ренатуралізації) призначені для відновлення просторової цілісності природних ядер, буферних зон, екокоридорів. Це можуть бути території з деградованими природними елементами, однак із збереженим середовищем існування, що сприяє їх швидкому відновленню, наприклад, зріджені ліси, вибиті луки, осушені торфово-болотні ділянки тощо. У певних випадках це можуть бути радіаційно забруднені

землі або агроценози. В їх межах природоохоронний режим буде найменш суворішим [6].

Розробка схем регіональної та локальних екомереж, обґрунтування виокремлення їх структурних елементів орієнтована на ландшафтно-екологічну оптимізацію території, окреслення чітких конфігурацій її екологічного каркасу, удосконалення територіальної організації елементів природно-господарських систем – широке коло сучасних проблем водночас і нового наукового напрямку – заповідного природокористування.

Таблиця 1

Заповідність території адміністративних одиниць Тернопільської області

№ з/п	Адміністративні одиниці	Площа, га	Природно-заповідний фонд станом на 01.10.2011 р.		
			Кількість, од.	Фактична площа, га	Заповідність території, %
1	Бережанський	66113	47	3614,05	5,47
2	Борщівський	100587	89	19624,86	19,51
3	Бучацький	80212	38	9353,64	11,66
4	Гусятинський	10616	26	14452,24	14,22
5	Заліщицький	68391	61	18347,99	26,83
6	Збараський	86306	32	4470,08	5,18
7	Зборівський	97741	18	4513,05	4,62
8	Козівський	69430	15	1461,52	2,11
9	Кременецький	91754	35	9054,10	9,87
10	Лановецький	63234	18	2819,12	4,46
11	Монастирський	55815	30	8278,92	14,83
12	Підволочиський	83726	23	3452,920	4,12
13	Підгаєцький	49638	17	1278,44	2,58
14	Теребовлянський	113003	35	3811,44	3,37
15	Тернопільський	74911	29	903,3618	1,21
16	Чортківський	90344	37	5285,30	5,85
17	Шумський	83800	36	11037,86	13,17
18	м.Тернопіль	5852	10	725,00	12,39
Разом:		1382473,0	580	122483,8868	8,8598

Його основне завдання полягатиме в обґрунтуванні оптимальної організації природокористування та комплексної охорони геосистем з особливим заповідним режимом. Серед наукових завдань цього напрямку науковці окреслюють [5]:

- розробку теоретико-методологічного, методичного, менеджментного забезпечення виконання широкого спектру наукових робіт – від моніторингових і проектних до прогностичних і нормо- та законотворчих;
- дослідження проблем раціональної розбудови заповідного природокористування, розробку, апробацію та впровадження технологій організації невиснажливого природокористування, відтворення, оптимізацію і примноження ресурсних цінностей заповідних мереж;

- запровадження у навчальний процес і суміжні наукову та рекреаційну сфери знань з природокористування та підходів до гармонізації стосунків суспільства і природи, збереження і відтворення всієї повноти біотичного і ландшафтного різноманіття тощо.

Розширення сфери застосування заповідного природокористування сприятиме :

- розширенню територій екобезпечного навколишнього середовища, оскільки близько 30% земель перебуватимуть під особливим режимом природокористування в межах регіональної екомережі,
- збалансуванню екологічної рівноваги геосистем, локалізації процесів техногенезу, відтворенню взаємозв'язків у природоохоронному каркасі території, недопущенню загроз життєво

важливим процесам;

- орієнтації вказаного наукового напрямку на вирішення прикладних наукових завдань, їх теоретико-методологічного обґрунтування, розробки методичного апарату тощо.

Висновки. Результати проведеного дослідження функціонально-просторових особливостей заповідної мережі області та адміністративних районів свідчать про функціонування обмежувальних режимів природокористування на 132 тис. га. Найефективніший природоохоронний режим запроваджено в межах території природного заповідника "Медобори" (10,2 тис. га) та заповідних зонах національних природних парків (близько 5 тис. га).

В межах заказників та заповідних зон РЛП

заповідні режими є менш ефективними, оскільки значна частина загальнозоологічних заказників приурочена до сільськогосподарських угідь і навіть орних земель (близько 10 тис. га), на яких проводяться різні види господарської діяльності. В межах рекреаційних зон РЛП "Дністровський каньйон" подекуди відбуваються деградаційні процеси внаслідок нерегульованого надмірного рекреаційного природокористування.

Відведення земель під структурні одиниці національної і регіональної екомереж сприятиме залученню понад 4 тис. км² території області (близько 30%) до різноманітних форм регулювання і обмеження природокористування.

Література:

1. Довкілля Тернопільщини за 2009 рік [Статистичний збірник] – Тернопіль : ГУС, 2010. – 163 с.
2. Пащенко В.М. Методологічні й теоретичні новації у дослідженнях природи в Україні / В.М. Пащенко // Україна: географічні проблеми сталого розвитку – К.: Обрії, 2004, С. 167-175.
3. Попович С.Ю. Природно-заповідна справа [Навчальний посібник] / С.Ю. Попович – К.: Арістей, 2007. – 480 с.
4. Реймерс Н.Ф. Природопользование [Словарь-справочник] / Н.Ф. Реймерс – М.: Мысль, 1990. – 637 с.
5. Царик Л.П. Географічні засади формування і розвитку природоохоронних систем Поділля: концептуальні підходи, практична реалізація / Л.П. Царик – Тернопіль: "Навчальна книга – Богдан", 2009. – 320 с.
6. Царик Л.П. Деякі аспекти інтеграційно-еволюційних процесів в географії на сучасному етапі її розвитку / Л.П. Царик // Стан, проблеми і перспективи природничої географії. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – С.129-138.

Резюме:

О.Грескв. К ПРОБЛЕМЕ ЗАПОВЕДНОГО ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕРНОПОЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ.

Проанализировано структуру заповедного природопользования за категориями ПЗФ Тернопольской области, оценено функциональную структуру заповедных сетей административных единиц, а также интеграцию форм хозяйственной деятельности, обоснованы предложения об изменении функциональной и пространственной структур заповедных сетей административных районов и г. Тернополя.

Ключевые слова: заповедное природопользование, функциональная и пространственная структуры ПЗФ, формы хозяйственной деятельности, перспективные изменения структур, заповедная сеть.

Summary:

O.Greskiv. THE PROBLEM OF NATURE RESERVE OF TERNOPIL REGION.

Analyzed the structure of the protected nature of the categories of FNR in Ternopil region, evaluated the functional structure of the protected network administrative units, as well as the integration of forms of economic activity, justified proposals for changing the functional and spatial structure of networks of protected areas and the administrative city of Ternopil.

Keywords: warren of nature, the spatial structure of the functional iFNR, forms of economic activity, future changes in structures, reserve network.

Рецензент: проф. Царик Л.П.

Надійшла 03.02.2012р.